

Sigito Gedos pyktis ir kiti demonai

DALIA SATKAUSKYTĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
satkauskyte@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5257-1815>

Kmita Rimantas 2022. *Ugnies giesmės. Tūkstantis Sigito Gedos veidų*, Vilnius: Tyto alba, 320 p., ISBN ISBN 9786094666902

Maždaug XX a. 7-ajame dešimtmetyje struktūralistai ir postruktūralistai paskelbė autoriaus mirtį, o rašytojas ilgam laikui nustojo būti teksto prasmės šaltiniu, užleidęs vietą kalbai, struktūroms, skaitytojui ir jų sąveikai. Rašytojo biografija irgi pasitraukė į periferiją, į nemadingais tapusius literatūros istorijos tyrimus, tradicines monografijas su paantrašte „gyvenimas ir kūryba“. Kai pradėjau savo akademinę karjerą, tokios monografijos dar tebebuvo bene svarbiausias ir reikšmingiausias literatūrologijos žanras Lietuvoje, tačiau mano kartai, o ir vėlesnėms, jis jau nebebuvo patrauklus: atrodė nemodernus, nuobodus ir neproblemiškas. Todėl atsirado moderniųjų pjūvių, naujoviškų tekstų analizių, asmeninių refleksijų apie vieno ar kito autoriaus kūrybą (joms priskirčiau ir Viktorijos Daujotytės knygą apie Sigitą Gedą *Tragiškasis meilės laukas*, 2010), bet į Vytautas Kubiliaus imperatyvą – „biografija – reikalingas žanras“, paskelbtą 1988 m.¹, atsiliepta gana vangiai. Iki šiol neturime „normalių“ monografių, apimančių ir biografijas apie daugelį ryškiausių XX a. rašytojų (Antaną Škėmą, Henriką Radauską, Alfonsą Nyką-Niliūną, Marių Katiškį; sąrašas būtų ilgas). Tiesa, yra bandymų moderniau, nelinijiskai susieti rašytojo gyvenimą ir kūrybą bei istorinį kontekstą, pavyzdžiui, Donato Saukos *Jurgis Savickis: XX a. šifras*, 1994; Donatos Mitaitės *Tomas Venclova: gyvenimo ir kūrybos ženklai*, 2002; ir vienas naujausių – Elenos Baliutytės *Eduardas*

---

1 Kubilius Vytautas 1988. „Biografija – reikalingas žanras“, in: *Pergalė*, 9, 131–139.

Mieželaitis tarp Rytų ir Vakarų: pasivaikščiojimas su Waltu Whitmanu ir staugsmas su Allenu Ginsburgu (2019)².

Vis dėlto tai, kas išstumta, paprastai po kurio laiko grįžta, nors ir kiek transformuotu pavidalu. Šiuo metu dėmesys rašytojų asmenybėms, biografijoms, kūrėjų etiniams ir politiniams pasirinkimams yra akivaizdžiai padidėjęs ir visame pasaulyje, ir Lietuvoje. Ir ne tik svarstant rašytojų laikysenas sovietiniu laikotarpiu, reaguojant į politinius ar seksualinius skandalus, iš naujo verčiančius kelti klausimus, ar galima atskirti autorių nuo jo kūrinio, kaip rašytojo biografija veikia jo vietą literatūros kanone, ar net užsiimant *cancel culture* propagavimu, kai iškapstomi iki šiol nežinoti ar slėpti garbės nedarantys faktai, kurie kartais tampa argumentu mesti į šiukšlyną ir kūrybą³. Rašytojo asmenybė, jo gyvenimo trajektorija imami suvokti plačiau: ne kaip faktų seka, ne kaip psichologiniai ar socialiniai turiniai, kone tiesiogiai atsispindintys kūryboje, o kaip vietos, kuriose kryžiuojasi vienos ar kitos epochos tendencijos, kultūriniai (savi)identifikacijos modeliai, kaip ne tik kūrybą sąlygojantis, bet ir ją papildantis ar su ja konfliktuojantis tekstas (Lietuvoje tokią biografijos, kaip „gyvenimo ir elgsenos“ teksto, sampratą bene pirmasis pasiūlo Tomas Venclova⁴). Panašiai į biografiją žiūri naujieji istoristai. Jie teigia, kad gyvenimą (vieną iš literatūros kontekstų) ir kūrybą galima interpretuoti kaip vienas kito aprašymą. Lietuviškai galime skaityti šios teorijos realizaciją – Stepheno Greenblatto knygą *Vilas ir pasaulio valia. Kaip Šekspyras tapo Šekspyru*, kurią aš vadinu *galimos* biografijos rekonstrukcija. Naujųjų istoristų teorinį imperatyvą Lietuvoje sėkmingai pritaiko Akvilė Rėklaitytė monografijoje *Meistraujantis žmogus. Marcelijaus Martinaičio poetinė antropologija* (2020), kurioje poeto kūryba ir visa kita veikla (nuo margučių marginimo iki tėvų sodybos perkėlimo) interpretuojamos kaip to paties antropologinio diskurso versijos.

Rimanto Kmitos *Ugnies giesmėms* taip pat neprisegsi etiketės „gyvenimas ir kūryba“, mat nėra čia nei išsamaus Sigitto Gedos gyvenimo aprašymo (jau

2 Plačiau apie monografijos žanrą Lietuvoje, taip pat apie monografijas, skirtas rašytojams amžininkams, žr. diskusiją „Monografijos apie amžininkus“, 2009, *Colloquia*, 22, 128–138.

3 Šiuos klausimus plačiai tyrinėja prancūzų sociologė Gisèle Sapiro knygoje *Ar galima atskirti kūrinį nuo autoriaus?* (Sapiro Gisèle 2020. *Peut-on dissocier l'oeuvre de l'auteur?* Paris: Seuil).

4 Turiu galvoje Tomo Venclovos straipsnį „Trys Jurgio Baltrušaičio tekstai“, pirmą kartą publikuotą 1975 m. Jame Venclova aptaria du pagrindinius tekstus – rusišką ir lietuvišką Jurgio Baltrušaičio poeziją – ir pabaigoje užsimena apie trečią tekstą – biografiją, formuotą pagal tam tikrą savo laiko kanoną. Žr. Venclova Tomas 1991. *Vilties formos*, Vilnius: Vaga, 290–301.

pasigirsta klausimų, kodėl knygoje nėra atskleista ir kita, šviesioji, rašytojo asmenybės pusė, vienas ar keli iš tūkstančio veidų, kaip siūlytų knygos paantrašė), nei detalios kūrybos analizės. Bet tai nėra ir laisvi svarstymai Gedos gyvenimo tema ar asmeninės impresijos apie mylimą rašytoją, nors asmeninė pozicija, santykis su Geda, kaip svarbia paties knygos autoriaus savikūros dalimi, yra akivaizdūs. Jei reikėtų patikslinti mokslo monografijos žanrą, kuris įrašytas knygos priešlapyje, tai galėtų būti kultūrinė ar psichosocialinė biografija. Žanro precedentas lietuvių kultūroje žinomas, tai Vytauto Kavolio *Žmogaus genezė. Psichologinė Vinco Kudirkos studija* (1958–1962). Tačiau žanras yra tik bendrieji rėmai ar kryptis, kurią toliau reguliuoja ir tyrimo objektas, ir jo autorius, ir, pagaliau, rašymo laikas, pasiūlantis ir kitokias metodologines prieigas, ir skirtingus vertinimus.

Sigito Gedos gyvenimo istorija, joje dominuojančios įtampos, vaikystės traumos ir jų suformuotas nelengvas charakteris, sudėtingi bei prieštaringi pasirinkimai, viso to įspaudai kūryboje yra knygos centras, kurį atsargiai, vengiant nustatinėti diagnozę rašytojui, padeda sukurti traumų teorija ir bene labiausiai, kartais net per daug, cituojami Karen Horney (knyga *Neurotiška mūsų laikų asmenybė*) ir Carlos Gustavas Jungas (jį mėgo ir neretai juo rėmėsi pats Geda). Sociokultūrinis kontekstas ir kultūrinė Gedos tapatybė teoriškai pagrindžiami ne taip eksplicitiškai, tačiau įgudęs skaitytojas, ypač žinantis kitus akademinus Kmitos darbus, nesunkiai atpažins: literatūros sociologija ir įvairūs jos aspektai, tokie kaip rašytojo laikysena visuomenėje, sovietinės lietuvių literatūros laukas ir jo radikali transformacijos nepriklausomybės pradžioje, *habitus* ir *illusio*, rašytojo vaidmens visuomenėje pokyčiai. Terminologija nepiktnaudžiaujama, nes knyga sąmoningai parašyta dviem registrais: techninė analizės pusė redukuota, „išversta“ į patrauklų, problemišką pasakojimą, kurio kitas veikėjas yra laikas, istorinė epocha, formavusi poeto laikyseną ir savivaizdį turbūt ne mažiau nei asmeniniai polinkiai. Toks žaidimas dviem registrais turi savų pavojų: akademinėi bendruomenei jis gali pasirodyti vietomis paviršutiniškas ar pernelyg eseistiškas (turiu pripažinti, kad mane šiek tiek erzino kalbėjimas apie poetą kaip artimą bičiulį Sigitą), o „paprastas“ skaitytojas.... Už jį atsakyti negaliu, nes tokio skaitytojo, ne literatūros profesionalo, spektras yra labai platus. Vis dėlto drįsčiau teigti, kad ši dviguba strategija sėkminga, ir knyga bus skaitoma – ar dėl Gedos, ar dėl Kmitos, ar dėl kontekstų, čia jau kitas klausimas. Nors, mano supratimu, ji labiausiai verta skaityti dėl dviejų vienas su kitu susijusių dalykų.

Pirmasis jų yra tai, kad Sigitas Gedos biografija ar, tiksliau, tam tikras biografijos pjūvis knygoje veikia ir kaip asmeninė istorija, ir kaip istorinė metonimija. Laiko rėmai iš pradžių pristatomi štrichais, esminių įvykių, ir literatūrinių, ir politinių, išvardijimu, įvedančiu skaitytoją į aplinką, su kuria kovojo ir prie kurios sąmoningai ar ne taikėsi Geda, kaip ir daugelis sovietmečio rašytojų. Atrodo, kad Kmitą bus paveikęs patrauklus vienalaikiškumo skirtingose erdvėse modelis, kurį sėkmingai panaudojo Norbertas Černiauskas knygoje *1940. Pasakutinė Lietuvos vasara*, o prieš jį – Florianas Illies *1913. Šimtmečio vasara*. Tačiau knyga apima ne vienus kulminacinius metus prieš istorinį lūžį, katastrofos nuojautą, o ištisą epochą, sovietmetį, jo politinę bei kultūrinę dinamiką, taip pat ir Sovietų Sąjungos griūtį bei nepriklausomybės atgavimą, bet ir vieną sudėtingą gyvenimą, nugyventą sudėtingu laiku. Gedos, gimusio 1943 m., biografijos štrichai, jo varžytuvės literatūros lauke ir grumtynės su literatūriniais tėvais (Haroldo Bloomo knyga *Itakos baimė* pats Geda neretai rėmėsi aiškindamas literatūros dinamiką), bandymas pasipriešinti sistemai ir netikėti kompromisai net tada, kai jie jau nebuvo būtini, – visa tai tampa ne tik šio konkretaus rašytojo, bet iš dalies ir apskritai rašytojo laikysenos sovietmečiu mikroistorija. Aptardamas Gedos santykius su rašytojais, konfliktus, prieštaravimus vertinimus, Kmita pamini ir kitas laikysenų sovietinėje sistemoje versijas: nuo pripažinto sovietinio modernisto Eduardo Mieželaičio, kurį Geda vertino, bet ir daug kur jam nepritarė, ar tautos poeto Justino Marcinkevičiaus, kuriam priekaištavo už tai, kad daug ką perėmęs iš rusų poezijos, iki iš viešumos pasitraukusių Jono Juškaičio, Antano Kalanavičiaus, nutilusių moterų. Kmitos išanalizuoti dokumentai parodo, kad Gedos, save laikiusio sovietinės sistemos opozicionieriumi ir auka, gyvenime būta visko, taip pat ir perteklinių lojalumo gestų. Istorija su pjese „Komunarių gatvė“ profesionaliam skaitytojui jau buvo žinoma⁵, tačiau „neišsigryninusio laiko“, kaip Kmita vadina *perestroiką*, gestai vis dėlto nustebino: 1988 m. Geda viešumoje plaka komunistinį režimą, bet tyliai dalyvauja nors ir „nekalnuose“, bet oficialiuose konkursuose (p. 208).

Šioje vietoje jau laikas aptarti antrą dalyką, dėl kurio verta skaityti *Ugnies giesmes*. Kmita pasirinko rašyti ne tik apie sudėtingą laiką, bet ir apie labai komplikuotą asmenybę. Jis iš Gedos nedaro nei šventojo, nei atpirkimo ožio, negarbina ir nesmerkia jo, jis bando suprasti, iš kur kilo tos tamsios, sunkios jėgos,

5 Kmita Rimantas 2015. „Maištas ‚brandaus socializmo‘ sąlygomis. Sigitas Gedos atvejis“, *Colloquia*, 34, 80–98.

formavusios Gedą – poetą ir žmogų, ir, kaip knygoje parodoma, net kultivuotos kaip talento šaltinis, kaip sąlyga kurti kitokią, ne „ženotų žmonių“ poeziją. Jau minėjau knygoje aptartas vaikystės traumas, skriaudos jausmą, pokario skurdą – visas tas socialines ir psichologines sąlygas, sukūrusias prieštarinę nepasitikėjimo savimi, noro pirmauti, savo vertės suvokimo derinį, kuris buvo nelengvas ir pačiam Gedai, ir kitiems. Knygoje aprašyta nemažai asmeninių Gedos išsivystymo, konfliktų, tačiau knygos autorius juos bando perinterpretuoti pasitelkdamas kultūrinę pykčio kategoriją, kuri tarsi sujungia asmeninius Gedos polinkius bei poelgius ir universalesnes plotmes. Pirmoji jų – iš Gedai svarbių sengraikių (paties poeto vartotas žodis) ateinanti herojaus dvasiai būdinga energija, dievų suteikta ugnis, su kuria asocijuojamas ir knygos pavadinimas, antrąją pagal Pierre'o Bourdieu teoriją būtų galima pavadinti *illusio*, arba dalyvavimo literatūroje varomąją jėgą, ambicija, be kurios kažin ar įmanoma kokia nors kūrybinė veikla. Toji pykčio persmelkta ugnis Gedos atveju reiškiasi kaip didžiulis perteklius, ekscesas, išsiliejantis į kūrybą, o sovietmečio pabaigoje – nepriklausomybės pradžioje – ir į įvairią visuomeninę veiklą, formuojantis avangardinę pačios poezijos įniršį, poetinės kalbos revoliuciją, kartais sulaukiantį ir skaitytojų įniršio (konfliktas su „paprastais“ skaitytojais knygoje taip pat aprašytas). Bet tai ir ugnis, nutvilkanti šalia esančius, graužianti patį poetą. Knyga parodo, kad Geda puikiai suvokė, kiek jam pačiam ir kitiems kainuoja šis perteklius, bet nenorėjo jo nei atsisakyti, nei suvaldyti, bijodamas, kad tai gali atimti talentą. Baimė, kuri knygoje tiesiogiai neįvardyta, bet nesunkiai rekonstruojama, susijusi su jau kiek pridususiu, bet dar kvėpuojančiu romantinio genijaus mitu, kuris, be visų kitų dalykų, sudarė prielaidas poetui pateisinti labai skaudžias neliteratūrinės šio pykčio pasekmes.

Romantinis genijus yra sena ir viena stipriausių menininko saviidentifikacijos mitologemų, kuriai sovietinė sistema paradoksaliai buvo palanki. Mat ji smarkiai sureikšmino menininko vaidmenį visuomenėje, ir tais atvejais, kai menininkas priėmė sistemos siūlomas taisykles, ir kai bandė joms priešintis. Banaliai pakartojant gerai žinomą tiesą, poetas buvo ir tautos sąmoningumo skatintojas, ir žurnalistas, ir pranašas, ir aukštesnės jėgos – tautos, kalbos, universalios mitologinės sąmonės ar prokalbės – įgaliotinis. Neurozės ir net beprotybė buvo romantizuojami kaip alternatyva sovietinės sistemos racionalumui ar partiniam karjerizmui⁶. Talentas suvoktas ir kaip dovana, ir kaip prakeiksmas, ir kaip

6 Žr. Mačianskaitė Loretą 2012. „Kodėl Pijus nebuvo protingas, arba požiūrių į psichikos ligonius modeliai XX a. antros pusės lietuvių literatūroje“, *Teksto slėpiniai*, 15, 99–114.

privilegija, pakylėjanti menininką aukščiau kitų, o gyvenimas, kaip buvo būdinga svarbiausiems Gedos savikūros orientyrams – Charles’ui Baudelaire’ui, François Villonui ar Antanui Strazdui, – kaip unikali istorija, kartais ne mažesnis meno kūrinys nei poezija. Tikėjimas menininko, kaip dieviškos jėgos tarpininko, misija bene akivaizdžiausiai atsiskleidžia „bažnyčios atšventinime“, kuomet 1991 m. per „Poezijos pavasario“ uždarymą Šventų Jonų bažnyčioje Geda perskaito „Teisingo žodžio maldą“. Istorija žinoma, tačiau Kmita joje parodo interpretacinį konfliktą: kas poetui atrodo tarpininkavimas aukštesnei jėgai, daug kam, įskaitant plunksnos brolius, – pavojinga, rūpestį ar pajuoką kelianti psichologinė riba. „Kunigas, iš kurio juokėsi“, – taip vieno poskyrio pavadinimu galima apibendrinti šią situaciją. Šis įvykis, be abejonės, jau yra mūsų literatūros faktas, vienas pirmųjų literatūrinių performansų, bet poetui tai buvo ir „laisvės neurozių“ pradžia: skaudžiai išgyventas supratimas, kad poetiškumo visuomenei nebereikia. Viena didžiausių knygos stiprybių ir yra tai, kad ji atskleidžia literatūrinės ir gyvenimiškos paradigmos konfliktus, daugiareikšmes sampynas ir kainą, kurią teko mokėti pačiam Gedai ir jį supusiems žmonėms.

Romantinio genijaus mitas tarsi suteikia menininkui teisę būti aukščiau visuomenės normų, taip pat ir juridinių, išnaudoti kitus žmones, priversti juos kentėti, paversti asmeninius santykius kūrybos pretekstu (apie tai šiek tiek užsimena jau Antanas Škėma *Baltoje drobulėje*, bet daug atviriau – Birutė Pukelevičiūtė⁷). Kaip reaguodamas į vadinamąjį Matzneffo skandalą televizijos laidoje pasakė prancūzų žurnalistas ir rašytojas Bernardas Pivot, literatūra ilgą laiką buvo laikoma esanti aukščiau už moralę ir teisę. Tačiau laikas keitėsi, mūzos ir pagalbininkai įsidrąsino prabilti, kiek jiems kainavo toks požiūris, ir Pivot, atsiprašydamas, kad anksčiau nepagalvojo apie tuos kitus, apibendrina: „Dabar moralė aukščiau už literatūrą.“⁸

Kmita atsargiai, nedrįsdamas priimti vienareikšmio sprendimo, liečiasi prie bene skaudžiausio, sudėtingiausio Gedos poelgio, kurio neįmanoma apeiti ir už kurio taip pat slypi klausimas, ar genijui leista daugiau nei kitiems. Knygos

7 Pukelevičiūtė Birutė 2011. „Antano Škėmos puslapiai. Pro domo sua“, *Colloquia*, 26, 150–170.

8 Vadinamasis Matzneffo skandalas kilo, kai Vanessa Springora knygoje *Abipusiu sutikimu* (*Le consentement*, 2020; liet. 2020) atskleidė, kaip Gabrielis Matznefas ją, paauglę, seksualiai išnaudojo, o pedofilines patirtis vėliau aprašė knygose. Pivot taip pat buvo kaltinamas, kad vienoje iš savo vedamų laidų netiesiogiai pritarė nusikalstamam Matzneffo požiūriui į paaugles. Žr., pvz., https://www.lemonde.fr/culture/article/2019/12/31/affaire-gabriel-matzneff-les-regrets-de-bernard-pivot_6024444_3246.html [žiūrėta 2022 09 30]

autorius pats nepriima sprendimo, jis tiesiog suveda į priešpriešą radikaliai skirtingus požiūrius. Tačiau jie tokie iškalbingi, kad ir nereikia komentaro. Tai tie patys „moralė ir teisė aukščiau už meną“ (Marcelijus Martinaitis) ir „menas aukščiau už teisę ir moralę“ (teisininkas Mantas Liesis, p. 288–289). Pastarasis gal dėl to, kad išsakytas teisininko, o gal dėl šokiruojančio teiginio, jog teisinė sistema ir įstatymai „nepritaikyti“ genijams, jog jų poelgius ir nusikaltimus reikia vertinti kitaip, mane tiesiog sukrėtė. Ir dar kartą patvirtino, kad ši knyga yra ne tik apie Gedą ir ne tik apie sovietmetį, bet iš dalies ir apie mūsų visuomenę ir jos požiūrį į menininką.

Taigi pasikartosiu, kad Rimanto Kmitos knyga *Ugnies giesmės. Tūkstančiai Sigito Gedos veidų* nėra tradicinė poeto biografija (tokia irgi būtų reikalinga). Papildant anksčiau suminėtas žanrines apibrėžtis, ji galėtų būti kitoks „prakeikto poeto“ biografijos bandymas, remiantis ir žinomais, ir iki šiol nežinotais dokumentais, keliant klausimą, kas formuoja tokią poeto veido versiją (knygos paantraštė šiuo požiūriu gali būti klaidinanti, ji labiau nurodo į prieštaravimus ir įtampas būtent šioje versijoje). Arba, išstrūkstant iš žanrinių apibrėžčių, tiesiog klausimas, kiek kainuoja poetinis maištas. Klausiančias knygas visada įdomiau skaityti nei atsakančias.